

Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης

Τόμ. 2014, Αρ. 2 (2014)

Σύγχρονες αναζητήσεις της Ειδικής Αγωγής στην Ελλάδα: Πρακτικά 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ Π.Τ.Δ.Ε.
ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

4^ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας
20-22 ΙΟΥΝΙΟΥ 2014

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2016

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Παπαδόπουλος Γιάννης

Πολυχρονόπουλου Σταυρούλα

Μισασιτά Αγγελική

ISSN: 2529-1157

ΑΘΗΝΑ

**Ενδοσχολική βία (school bullying) –
Θυματοποίηση (victimization) στο χώρο του
σχολείου. Εντοπισμός & αντιμετώπιση**

Μιχάλης Κοντογιάννης

doi: [10.12681/edusc.411](https://doi.org/10.12681/edusc.411)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κοντογιάννης Μ. (2016). Ενδοσχολική βία (school bullying) – Θυματοποίηση (victimization) στο χώρο του σχολείου. Εντοπισμός & αντιμετώπιση. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης, 2014(2)*, 650–662.
<https://doi.org/10.12681/edusc.411>

ΣΧΟΛΙΚΟΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ

Ενδοσχολική βία (school bullying) – Θυματοποίηση (victimization) στο χώρο του σχολείου. Εντοπισμός & αντιμετώπιση

Μιχάλης Κοντογιάννης
Σχολικός Σύμβουλος ΠΕ 70

kontogiannism@yahoo.gr

Περίληψη

Στην εισήγησή μας θα ασχοληθούμε με το κοινωνικό φαινόμενο του Σχολικού Εκφοβισμού, το οποίο ολοένα και περισσότερο λαμβάνει τεράστιες διαστάσεις και αποτελεί πλέον παγκόσμιο φαινόμενο. Θα προσπαθήσουμε να δώσουμε έναν σαφή και κατανοητό ορισμό του φαινομένου του Bullying ενώ παράλληλα θα αναφερθούμε λεπτομερώς στις μορφές που αυτό μπορεί να εκλάβει, καθώς και στα αίτια εμφάνισης του και τις συνέπειες που προκαλεί. Θα αναλύσουμε το ρόλο των εκπαιδευτικών και τις ενέργειες που πρέπει να κάνουν έτσι ώστε να αποφευχθεί η εμφάνιση του Σχολικού Εκφοβισμού στα σχολεία με τις όποιες μορφές αυτός μπορεί να παρουσιάζεται κάθε φορά. Τελειώνοντας θα αναφερθούμε στους τρόπους πρόληψής του σύμφωνα με το πρόγραμμα του Olweus, καθώς επίσης και στα αποτελέσματα έρευνας που διεξήχθη στην Ελλάδα και σε άλλες πέντε Ευρωπαϊκές χώρες σε μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για το φαινόμενο αυτό

Λέξεις Κλειδιά : Σχολικός εκφοβισμός, μορφές εκφοβισμού, ρόλος εκπαιδευτικών, τρόποι πρόληψης , πρόγραμμα Olweus .

Abstract

In our paper we will deal with the social phenomenon of School Bullying which is increasingly assuming vast proportions and it already constitutes a global phenomenon. We will try to give a clear and comprehensible definition of the phenomenon of Bullying while at the same time we will refer in detail to the forms it can take , as well as to the causes of its occurrence and the consequences that it has. We will analyze the role of the educators and the actions they must take to prevent School Bullying from occurring in schools. Concluding , we will refer to the ways of prevention in accordance with the Olweus Programme , as well as the findings of a survey which was carried out in Greece and in five more European Countries on students of the secondary education about this phenomenon.

Key Words: School bullying , forms of bullying , educators' role , ways of prevention , Olweus programme

Ορισμός- Προσέγγιση του φαινομένου του BULLYING

Το φαινόμενο του εκφοβισμού και της βίας στα σχολεία αποτελεί ένα σύγχρονο κοινωνικό πρόβλημα όπου μπορεί να επηρεάσει την ομαλή ανάπτυξη και εξέλιξη ενός παιδιού ή εφήβου. Το πρόβλημα αυτό υπήρχε από την αρχή της μαζικής εκπαίδευσης, αλλά πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις, στη σημερινή εποχή της παγκοσμιοποίησης. Δυστυχώς όμως μόνο τα τελευταία χρόνια έχει αναγνωριστεί η ύπαρξή του, ιδιαίτερα στην ελληνική πραγματικότητα. Το φαινόμενο λοιπόν του εκφοβισμού (bullying) ή της θυματοποίησης (victimization) αποτελεί μια μορφή επιθετικής συμπεριφοράς που εμφανίζεται στο σχολείο, με σοβαρές επιπτώσεις για την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού και του εφήβου αλλά και για τη διαδικασία της μάθησης. Πρωτοπόρος στην έρευνα για τη διερεύνηση του φαινομένου του bullying θεωρείται ο Olweus (1996). Εάν θέλαμε λοιπόν να προσεγγίσουμε εννοιολογικά τον όρο bullying θα λέγαμε ότι ένας μαθητής εκφοβίζεται ή θυματοποιείται όταν εκτίθεται επανειλημμένα και για αρκετό χρονικό διάστημα σε αρνητικές πράξεις άλλου ή άλλων μαθητών, οι οποίες εκδηλώνονται ως μορφές βίας ή επιθετικής συμπεριφοράς (Τσιάντης, 2008). Σύμφωνα με τον Lee (2006) έχουν δοθεί αρκετοί ορισμοί για το bullying οι οποίοι το θεωρούν:

- ένα συνεχές της συμπεριφοράς που περιλαμβάνει την προσπάθεια να επιβληθεί δύναμη και κυριαρχία έναντι κάποιου άλλου,
- μια επαναλαμβανόμενη και συστηματική πράξη η οποία περικλείει ποικιλία επιβλαβών δράσεων όπως παραδείγματος χάριν τον κοινωνικό αποκλεισμό, το χτύπημα, το σπρώξιμο, την αρπαγή ή και τη καταστροφή προσωπικών αντικειμένων.
- και τέλος, μια εσκεμμένη και παράλληλα συνειδητή επιθυμία να πληγώσει κάποιος τον άλλο και να τον καταπιέσει, είτε περιστασιακά και βραχυχρόνια είτε συχνά και με μακρά διάρκεια.

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι το πρώτο κύριο γνώρισμα του bullying είναι η ανισότητα δύναμης όπου αυτή η δύναμη ενδέχεται να πηγάζει από την «υπεροχή» σε σωματική διάπλαση και σε μέγεθος, στην κοινωνική τάξη, στο πλήθος της ομάδας των δραστών, στη λεκτική έκφραση, με τη χρήση της οποίας μπορεί ο ανήλικος να απειλήσει ή να πληγώσει και τέλος στο κύρος αφού με αυτό πολλές φορές επιτυγχάνεται η επιβολή έναντι των άλλων. Δεύτερο γνώρισμα του bullying είναι ότι το φαινόμενο αυτό μέσα στο πέρασμα του χρόνου εμφανίζει επαναληψιμότητα καθώς παρατηρείται παγίωση των ρόλων των δραστών και των θυμάτων αντίστοιχα (Rigby, 2008).

Βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του φαινομένου είναι:

- η πρόθεση: αφορά κυρίως τα κίνητρα
- ο πόνος: αναφέρεται κυρίως στο αποτέλεσμα της πράξης, δηλαδή στον αντίκτυπο
- η επαναληψιμότητα – διάρκεια: το bullying μπορεί να διαρκέσει εβδομάδες, μήνες ακόμη και χρόνια (Lee, 2006)
- η δύναμη: στο χώρο του bullying η έννοια της δύναμης είναι κεντρική καθώς η σωματική διάπλαση και η δύναμη δεν είναι οι μόνοι παράγοντες αλλά και το οικογενειακό υπόβαθρο μπορεί να θεωρηθεί σημαντικός παράγοντας δύναμης.

- η πρόκληση: σύμφωνα με έρευνες που έχουν γίνει έχει υποστηριχθεί ότι υπάρχει μια μικρή κατηγορία θυμάτων τα οποία προκαλούν την προσοχή των άλλων, τα λεγόμενα «προκλητικά θύματα» (Lee, 2006)

Ο εκφοβισμός στο σχολείο παρατηρείται όλο και περισσότερο στις σύγχρονες κοινωνίες αλλά και σε πολλές χώρες του κόσμου. Έρευνες έχουν δείξει ότι περίπου το 15% των μαθητών έχουν βιώσει συμπεριφορές εκφοβισμού, οι οποίες παρατηρούνται συχνότερα στα σχολεία στις ηλικίες από 8 έως 15 χρόνων. Ένα στα επτά παιδιά σύμφωνα με διεθνή δεδομένα υπόκειται σε κάποια μορφή εκφοβισμού (Olweus, 1994). Αντιστοίχως στην Ελλάδα οι επιδημιολογικές έρευνες δείχνουν ότι το ποσοστό είναι ένα στα δέκα παιδιά (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή κ.α., 2005).

Το bullying είναι διαδεδομένο στο σχολικό, στο φιλικό και στο οικογενειακό περιβάλλον και, έτσι, μπορεί να εντοπιστεί σε σχολικές αυλές, σε γειτονίες και σε σπίτια. Παρατηρούμε επομένως ότι είναι ένα πρόβλημα το οποίο εκδηλώνεται σε όλους τους φορείς κοινωνικοποίησης.

Διαχωρισμός πειράγματος και bullying

Ο Olweus είναι αυτός που τονίζει τη διαφορά του bullying με το «πείραγμα» στα πλαίσια του παιχνιδιού. Το λεγόμενο «πείραγμα» συνήθως συμβαίνει μεταξύ φίλων και δεν περιλαμβάνει την πρόκληση σωματικού πόνου των άλλων. Εν αντιθέσει το bullying αναφέρεται σε άτομα που δεν έχουν φιλικές σχέσεις. Το «πείραγμα» όμως μπορεί πολύ εύκολα να μετατραπεί σε εκφοβισμό, αν συμβαίνει για μεγάλο χρονικό διάστημα, και κυρίως, όταν το παιδί που το δέχεται αισθανθεί ότι οι πράξεις των άλλων δεν διέπονται από αστείο και δεν γίνονται μέσα στα όρια του παιχνιδιού (Olweus, 2007).

Μορφές Σχολικού Εκφοβισμού

Ο σχολικός εκφοβισμός μπορεί να πάρει διάφορες μορφές τόσο άμεσες δηλαδή συμπεριφορές που περιλαμβάνουν διαπροσωπική επαφή θύματος και δράστη-πρόσωπο με πρόσωπο- όσο και έμμεσες, δηλαδή χωρίς κάποια προσωπική αντιπαράθεση αλλά με τη διάδοση μιας φήμης ή τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων. Σύμφωνα με τον Rigby (2008) οι άμεσες και οι έμμεσες μορφές του bullying διαχωρίζονται ως εξής:

	Άμεσες	Έμμεσες
Λεκτικές	Προσβλητικά λόγια Παρατσούκλια Εξευτελισμός Σκληρά πειράγματα ή χλευασμός	Παρακίνηση τρίτου προσώπου να προσβάλει ή να εκμεταλλευτεί κάποιον. Διάδοση άσχημων φημών, ανώνυμα τηλεφωνήματα, προσβλητικά κείμενα, επιστολές, μηνύματα
Σωματικές	Επιθέσεις Κλωτσιές, Φτύσιμο, Ρίψη αντικειμένων, Χρήση όπλου	Άδικος ή εσκεμμένος αποκλεισμός Αρπαγή και κρύψιμο προσωπικών αντικειμένων

Μέσω χειρονομιών	Απειλητικές κινήσεις Επίμονες ματιές	Επανειλημμένη αποστροφή του προσώπου ή του βλέμματος με τρόπο τέτοιο ώστε να φανερωθεί ότι κάποιος είναι ανεπιθύμητος
------------------	---	---

Τα είδη του σχολικού εκφοβισμού κυρίως είναι τα εξής:

- **Λεκτικός εκφοβισμός:** Είναι μια από τις συνηθέστερες μορφές του bullying όπου μπορεί να περιλαμβάνει άμεση δράση πολλές φορές και μπροστά σε κοινό. Οι προσβλητικές παρατηρήσεις και τα παρατσούκλια είναι μορφές που ανήκουν σε αυτού του είδους εκφοβισμού και ως στόχο έχουν να δημιουργήσουν ευάλωτες ομάδες ατόμων. Οι μαθησιακές δυσκολίες, η καταγωγή καθώς και ο σεξουαλικός προσανατολισμός θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι «καταλύτες» για αυτούς που θέλουν να επιδεικνύουν τη δύναμή τους έναντι των άλλων. Είναι λοιπόν η επανειλημμένη χρήση λέξεων από τους δράστες που ως σκοπό έχουν να πληγώσουν ή και να ντροπιάσουν κάποιο άτομο ή μία ομάδα ατόμων. Εδώ εντάσσονται όπως προαναφέραμε ταπεινωτικά και προσβλητικά λόγια, βλαστήμιες και ρατσιστικά ή σεξιστικά σχόλια.
- **Σωματικός εκφοβισμός:** Αναφέρεται κυρίως σε χτυπήματα και πολλές φορές μπορεί να περιλαμβάνει και έμμεσες μορφές όπως παραδείγματος χάριν την αρπαγή αντικειμένων ή και την καταστροφή περιουσιών. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσεται επίσης και η εκβιαστική αρπαγή χρημάτων. Βέβαια καλό είναι εδώ να επισημάνουμε ότι όταν μια διαφωνία καταλήγει σε καβγά, αυτό δε μπορεί απαραίτητα να θεωρείται ως bullying καθώς απουσιάζει η πρόθεση της αποδυνάμωσης.
- **Κοινωνικός εκφοβισμός:** Σε αυτή τη κατηγορία εντάσσεται ο εσκεμμένος αποκλεισμός από κοινωνικές ομάδες ή ο εκφοβισμός εντός της ομάδας (Lee, 2006).
- **Ψυχολογικός εκφοβισμός:** Οι απειλές, η επανειλημμένη καταδίωξη, τα ανεπιθύμητα email και μηνύματα, οι προσβλητικές ιστοσελίδες, οι απειλητικές κινήσεις, η εκμετάλλευση και ο συναισθηματικός εκβιασμός σε κάποιον για την ασφάλειά του ανήκουν σε αυτή τη κατηγορία.
- **Διαπροσωπικός εκφοβισμός:** Σχετίζεται με τον επανειλημμένο εξοστρακισμό ενός ατόμου ή ομάδας ατόμων είτε αφήνοντας τον/τους εκτός παρέας ή πείθοντας τους άλλους να τον/τους αποκλείσουν από τις κοινωνικές τους διασυνδέσεις είτε διαδίδοντας φήμες είτε απειλώντας για τη γνωστοποίηση προσωπικών ζητημάτων του θύματος.
- **Ηλεκτρονικός εκφοβισμός – cyber bullying:** Σε αυτή τη κατηγορία ανήκει η χρήση πληροφοριών και τεχνολογιών επικοινωνίας όπως τα email, τα μηνύματα κειμένου αλλά και οι ιστοσελίδες. Πρόκειται για ένα εναλλακτικό είδος λεκτικού, διαπροσωπικού και ψυχολογικού εκφοβισμού.
- **Σεξουαλικός εκφοβισμός:** Περιλαμβάνονται χειρονομίες, αγγίγματα, «αστεία» και σχόλια προς το θύμα, σκίτσα ή φωτογραφίες σεξουαλικού περιεχομένου που ως στόχο έχουν τη δημιουργία αισθημάτων αμηχανίας, ντροπής και εξευτελισμού του θύματος.
- Αυτά όμως που αναπτύσσονται πιο συχνά είναι ο λεκτικός (με τη μορφή διάδοσης φημών), η σεξουαλική παρενόχληση, η σωματική βία και ο

κοινωνικός αποκλεισμός (απομόνωση, αποκλεισμός από κοινωνικές συναναστροφές και παρέες).

Οι μαθητές που εκφοβίζονται νιώθουν την ανάγκη να κυριαρχούν και αδυνατούν να ελέγξουν τις εννομήσεις τους. Η δημοτικότητα τους βρίσκεται στο μέσο ή κάτω από το μέσο όρο, ενώ στις υψηλότερες σχολικές τάξεις μειώνεται περισσότερο (Pukkinen and Tremblay, 1992). Οι ψυχολογικές επιπτώσεις του εκφοβισμού στα παιδιά ποικίλλουν. Σύμφωνα με διάφορες μελέτες, τα θύματα του εκφοβισμού παρουσιάζουν συμπτώματα κατάθλιψης και αυτοκτονικού ιδεασμού, συμπτώματα άγχους και χαμηλής αυτοεκτίμησης, συναισθήματα ανασφάλειας στο σχολείο ή και συμπτώματα σχολικής φοβίας, ψυχοσωματικές εκδηλώσεις, όπως κεφαλαλγίες, κοιλιακά άλγη και διαταραχές ύπνου, μαθησιακές δυσκολίες, δυσκολίες προσαρμογής και μειωμένη αυτοπεποίθηση και χαμηλή εικόνα εαυτού (Trinder, 2000).

Αιτίες και συνέπειες του Σχολικού Εκφοβισμού

Αιτίες Σχολικού Εκφοβισμού

Ο Τσιάντης (2008) αναφέρει ότι μελέτες που σχετίζονται με τα αίτια του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού αναδεικνύουν τους εξής παράγοντες που επιτρέπουν την εμφάνιση του bullying στο σχολικό χώρο:

1. έλλειψη ενημέρωσης και ευαισθητοποίηση αλλά και η άγνοια σε σχέση με τη διαχείριση ανάλογων κρίσεων από τους ενήλικες του περιβάλλοντος του παιδιού, δηλαδή εκπαιδευτικούς και γονείς.
2. οικογενειακές παράμετροι, όπως η έλλειψη φροντίδας, υποστήριξης και ενθάρρυνσης των παιδιών μέσα στην οικογένεια, η έλλειψη ισορροπημένης σχέσης μεταξύ των γονέων, οικογενειακές συγκρούσεις και προβλήματα όπως ένα διαζύγιο καθώς επίσης και θέματα παραμέλησης και κακοποίησης των παιδιών από τους γονείς.
3. η μεγάλη έμφαση που δίνεται από τους γονείς αλλά και τους εκπαιδευτικούς στην ακαδημαϊκή επιτυχία γεγονός το οποίο οδηγεί στο να θεωρείται η οποιαδήποτε σχολική επιτυχία ως ένας σημαντικός δείκτης της αυτοεκτίμησης για ένα παιδί. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ο μαθητής ο οποίος αποτυγχάνει στη σχολική επίδοση να νιώθει ανεπαρκής, να διαμορφώνει αρνητική ταυτότητα και έτσι να οδηγείται στην προσχώρηση σε συμμορίες και σε συμπεριφορές βίας και επιθετικότητας στο σχολικό περιβάλλον αλλά και σε εκδηλώσεις εκφοβισμού απέναντι σε μαθητές με υψηλή σχολική επίδοση
4. η έλλειψη συμμετοχής σε σχολικές δραστηριότητες, η έλλειψη εξωσχολικών δραστηριοτήτων για την εκτόνωση του άγχους.
5. το φύλο αφού τις περισσότερες φορές ο δράστης είναι αγόρι.
6. η εθνικότητα αφού παρατηρούνται πολλές φορές έντονα φαινόμενα ρατσισμού σε άτομα που εκφοβίζονται

Όλα τα παραπάνω αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες που επηρεάζουν την εμφάνιση φαινομένων εκφοβισμού στο σχολείο. Σύμφωνα με τον Rigby (2004) υπάρχει μια σειρά θεωρητικών αντιλήψεων για την εμφάνιση του bullying και την υπαιτιότητά του. Ο εκφοβισμός μπορεί να προκύπτει ως το αποτέλεσμα ατομικών διαφορών. Εδώ το bullying πηγάζει από τις συγκρούσεις μεταξύ παιδιών τα οποία διαφέρουν ως προς την προσωπική τους δύναμη αφού το παιδί με την περισσότερη

δύναμη επιβάλλεται στο λιγότερο ισχυρό παιδί σε επαναλαμβανόμενη βάση. Αυτό λοιπόν θεωρείται ως ο πρωταρχικός παράγοντας για την εμφάνιση φαινομένων θυματοποίησης στο σχολικό περιβάλλον. Επίσης, το bullying είναι ένα κοινωνικό – πολιτισμικό φαινόμενο, ως αποτέλεσμα δηλαδή της ύπαρξης κοινωνικών ομάδων με διαφορετικά επίπεδα δύναμης και κύρους. Εστιάζεται κυρίως στις διαφορές πολιτισμικού περιεχομένου όπως είναι το φύλο, η φυλή, η εθνικότητα, η κοινωνική τάξη καθώς και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις. Υποστηρίζεται δηλαδή ότι το bullying σχετίζεται άμεσα με εθνικές και φυλετικές διαφορές.

Συνέπειες Σχολικού Εκφοβισμού

Καταρχάς, το bullying μπορεί να έχει αντίκτυπο στο κοινωνικό περιβάλλον ενός σχολείου δημιουργώντας κλίμα φόβου μεταξύ των μαθητών, εμποδίζοντας την ικανότητά τους να μάθουν και οδηγώντας σε αντικοινωνικές συμπεριφορές. Επιπρόσθετα, κατά την έκθεση του National Institute of Child Health and Human Development (NICHD) θύματα μα και θύτες του bullying αντιμετωπίζουν κοινά προβλήματα όπως μοναξιά, δυσκολία στο να κάνουν φίλους, μαθησιακές δυσκολίες ή αποτυχία στο σχολείο και πολλές φορές υιοθετούν προβληματικές συμπεριφορές (π.χ. κάπνισμα, αλκοολισμός).

Συνεχίζοντας, το bullying συνδέεται και με άλλες μορφές αντικοινωνικής ή παραβατικής συμπεριφοράς όπως βανδαλισμούς, κλοπές σε καταστήματα (shoplifting), «κοπάνες» ή αποβολές από το σχολείο ή διακοπή του σχολείου και χρήση ναρκωτικών ή άλλων ψυχοτρόπων ουσιών (π.χ. χαπιών). Κι αν περάσουμε στο μάλλον σημαντικότερο στοιχείο της παρούσης εργασίας: «...Οι bullies¹ φαίνεται ότι διατηρούν την συμπεριφορά αυτή και κατά την ενηλικίωσή τους, επηρεάζοντας αρνητικά την ικανότητά τους να αναπτύξουν και να διατηρήσουν εποικοδομητικές σχέσεις και ομαλή κοινωνική ζωή...». Σε αυτή τη διαπίστωση, λοιπόν, το bullying προβάλλει ως η αρχή ενός δείγματος γενικώς αντικοινωνικής και παραβατικής συμπεριφοράς η οποία μπορεί να επεκταθεί στην ενηλικιότητα. Σύμφωνα με έρευνα του Καθηγητή Dan Olweus στην Νορβηγία και τη Σουηδία το bullying μπορεί να οδηγήσει σε εγκληματική συμπεριφορά στο μέλλον εφόσον:

- Το 60% των αγοριών που ήταν bullies στο γυμνάσιο καταδικάστηκαν για τουλάχιστον ένα έγκλημα ως ενήλικες
- Το 35-40% των ως άνω αγοριών είχαν 3 και πλέον καταδίκες από την ηλικία των 24 ετών.

Μετά, επομένως, από αυτές τις διαπιστώσεις μπορούμε κάλλιστα να θεωρήσουμε πώς το bullying μπορεί να αποτελεί ένα πρώτο στάδιο εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς, ένα «πρώτο βήμα» στην παραβατικότητα.

Χαρακτηριστικά Θύτη – Θύματος

Χαρακτηριστικά του θύτη

Οι bullies έχουν ανάγκη να νιώσουν δυνατοί / ισχυροί μπορούμε να πούμε ότι νιώθουν ένα είδος ανασφάλειας για την δύναμή τους και αντλούν ευχαρίστηση και ικανοποίηση με το να κακομεταχειρίζονται τους άλλους. Συχνά δικαιολογούν τις

¹ Bullies: ορολογία που χρησιμοποιείται και αναφέρεται στα παιδιά που ασκούν σχολικό εκφοβισμό.

πράξεις τους λέγοντας ότι τα θύματα τους προκάλεσαν – λένε δηλαδή ένα μικρό ψεματάκι και φαίνεται να μην έχουν το θάρρος να παραδεχθούν την παραβατική τους συμπεριφορά ερχόμενοι ενώπιον των ευθυνών τους. Επιπρόσθετα, είναι συχνά ανυπάκουοι, προκλητικοί και πολλές είναι οι φορές που εναντιώνονται στους ενηλίκους (σ' έναν γενικό, δηλαδή, χαρακτηρισμό αντιδραστικοί) καθώς και αντικοινωνικοί. Σε επίπεδο σχολείου τείνουν να παραβαίνουν τους σχολικούς κανόνες. Συνεχίζοντας θα λέγαμε ότι οι bullies φέρονται να έχουν ελάχιστο άγχος και υπερβολική αυτοεκτίμηση όμως δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι θυματοποιούν άλλους γιατί νιώθουν άσχημα για τους εαυτούς τους. Τους διακρίνει, επίσης, το ότι έχουν μάθει να αντεπιτίθενται για να διαχειρίζονται τα όποια προβλήματά τους, συμπεριφέρονται δηλαδή με βιαιότητα.

Χαρακτηριστικά του θύματος

Τα θύματα συνήθως είναι οι ήσυχοι και ευαίσθητοι μαθητές, αγχώδεις και ανασφαλείς. Δεν εμφανίζουν επιθετική ή προκλητική συμπεριφορά και σπάνια αμύνονται ή αντεπιτίθενται ακόμα κι όταν δέχονται προσβολές. Σε ότι αφορά την οικογένεια από την οποία προέρχονται, τα θύματα φέρονται να είναι πολύ κοντά στους υπερπροστατευτικούς, εν προκειμένω, γονείς τους. Το κυριότερο και καθοριστικό χαρακτηριστικό των θυμάτων είναι το ότι είναι σωματικά ή ψυχολογικά πιο αδύναμοι από τους συνομηλίκους τους. Όπως και παραπάνω αναφέρθηκε, οι bullies δρουν αδιακρίτως. Βασικό όμως στοιχείο της θυματοποίησης σε πολλές περιπτώσεις αποτελεί και η διαφορετικότητα ή, πιο συγκεκριμένα, η απόκλιση από κάποιον κοινά αποδεκτό μέσο όρο χαρακτηριστικών και συμπεριφορών. Για τον λόγο αυτό πολύ συχνά θυματοποιούνται παιδιά που έχουν ανεπτυγμένη μαθητική κουλτούρα, παιδιά άλλης εθνικότητας ή θρησκείας ή παιδιά με κάποια αναπηρία, κυρίως όταν αυτή δεν είναι τόσο φανερή.

Ο ρόλος των παριστάμενων θεατών

Το σημαντικότερο ρόλο, μετά από αυτόν του δράστη και του θύματος, στις περιπτώσεις του σχολικού εκφοβισμού διαδραματίζουν οι θεατές και μάρτυρες των περιστατικών αυτών. Ως μάρτυρας ενός τέτοιου περιστατικού θεωρείται εκείνος, που χωρίς να είναι θύμα ή δράστης εκφοβισμού γνωρίζει ή παρακολουθεί το περιστατικό χωρίς να συμμετέχει ενεργά σε αυτό. Αν και ο θεατής ή μάρτυρας τέτοιων περιστατικών δεν εμπλέκεται άμεσα μπορεί, ωστόσο, να επηρεαστεί και να εμπλακεί έμμεσα, κυρίως σε συναισθηματικό επίπεδο.

Αναφορικά λοιπόν με το ρόλο των θεατών είναι καλό να επισημάνουμε ότι:

A. Γνωρίζουν τι συμβαίνει, ποιοι εμπλέκονται ως θύματα ή δράστες αλλά δεν παρεμβαίνουν.

B. Αν και γνωρίζουν τη σημαντικότητα των συνεπειών του περιστατικού στην ψυχολογία, τα συναισθήματα και την καθημερινότητα του θύματος, αλλά και του ευρύτερου σχολικού περιβάλλοντος, παραμένουν τις περισσότερες φορές αδρανείς (Lee, 2006). Η δραστηριοποίηση ενός θεατή είναι δυνατόν να επηρεάσει την έκβαση του συμβάντος υπέρ ή κατά του θύματος ή του δράστη, ανάλογα με τη στάση και τη θέση που θα λάβει απέναντι στο περιστατικό.

Πολλοί παριστάμενοι δεν επεμβαίνουν επειδή:

1. Υπάρχει «διάχυση ευθύνης» ανάμεσα στο πλήθος.
2. Φοβούνται μήπως γίνουν τα ίδια τα επόμενα θύματα.
3. Φοβούνται ότι θα χαρακτηριστούν το «καρφί» του σχολείου.
4. Δεν κατανοούν πλήρως τη διαδικασία του εκφοβισμού και δεν κατέχουν τις γνώσεις ή τις δεξιότητες για να το κάνουν αυτό αποτελεσματικά.

Ο Ρόλος των Εκπαιδευτικών

Ο ρόλος των εκπαιδευτικών είναι αρκετά σημαντικός για την αναγνώριση και την μείωση περιστατικών bullying στο σχολικό περιβάλλον. Οφείλουν λοιπόν να είναι προσεχτικοί απέναντι στη δύναμη της γνώσης που έχουν και από τη πλευρά τους θα πρέπει να δίνουν έμφαση στην έγκαιρη αναγνώριση του φαινομένου και να αντιλαμβάνονται όσο το δυνατόν γρηγορότερα τα σημάδια κινδύνου που δείχνουν ότι κάποιος μαθητής έχει πέσει θύμα σχολικού εκφοβισμού. Αυτά τα σημάδια είναι κυρίως τα εξής:

- υπερβολικός φόβος, υπερβολικές αναστολές, καταθλιπτικά συμπτώματα
- έντονα αισθήματα κατωτερότητας και ψυχικής καταπόνησης
- φόβος σχολείου, συχνές απουσίες
- ακαδημαϊκή πτώση
- συχνές απώλειες αντικειμένων
- διαταραχές ύπνου /συνεχής ένταση /συχνοί ακατανόητοι εκνευρισμοί.

Γενικά οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να ενθαρρύνουν να γίνονται ανοιχτές συζητήσεις για συμπεριφορές θυματοποίησης καθώς επίσης και να ενθαρρύνουν τους μαθητές να αναφέρουν τέτοιου είδους επεισόδια. Θα πρέπει να ενισχύουν το αίσθημα της ομάδας μέσα από συνεργατικές δραστηριότητες που ευνοούν την ανάπτυξη δεσμών και ταυτίσεων μεταξύ των παιδιών. Να επιδιώκουν να δίνουν έμφαση στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης για τους άλλους και ταυτόχρονα να προωθούν και να ενθαρρύνουν τη δημιουργία ενός ήπιου κλίματος, αλλά και ενός δομημένου πλαισίου λειτουργίας μέσα στη τάξη (Καλατζή & Ζαφειροπούλου, 2004). Όσο μπορούν να χρησιμοποιούν εναλλακτικά/ θετικά μοντέλα ποινών που θα προτρέπουν τους μαθητές να βελτιώνονται και να αποφεύγουν την εφαρμογή σωματικών τιμωριών.

Άλλες ενέργειες που θα πρέπει να γίνουν από τη πλευρά των εκπαιδευτικών είναι οι εξής:

- ενίσχυση της αυτοπεποίθησης των παιδιών-θυμάτων
- ανάπτυξη στρατηγικών βοήθειας του παιδιού-θύματος: π.χ. σύνδεσή του με συμμαθητές που δεν έχουν προβλήματα και είναι αποδεκτοί από τα άλλα παιδιά
- χρήση εναλλακτικών τρόπων προσέγγισης των παιδιών θυμάτων (θεατρικά παιχνίδια, γραπτή έκφραση ιστοριών, ζωγραφιών) ώστε να εκφράσουν τα συναισθήματά τους
- χρήση συγκεκριμένων κωδίκων επικοινωνίας μέσα στη τάξη, σαφής και εκ των προτέρων οριοθέτηση των αποδεκτών συμπεριφορών, των απαγορεύσεων και των ανάλογων ποινών
- συνεργασία/συμβουλευτική εποπτεία από ειδικούς για την υποστήριξη των παιδιών-θυμάτων και παιδιών-δραστήων

- να συζητά με τους μαθητές για τα δικαιώματά τους, τους κανόνες συμπεριφοράς, στο σχολείο και τους τρόπους αντιμετώπισης του εκφοβισμού και της βίας στο σχολείο
- να παρέχει από νωρίς στους μαθητές κατάλληλους τρόπους έκφρασης της επιθετικότητας (όπως τα αθλήματα, οι τέχνες κτλ.) και ανάλογες ευκαιρίες για επιτεύγματα και καταξίωση
- να ενισχύει τη φιλία μεταξύ των μαθητών και να αναδεικνύει την αλληλεγγύη της παρέας των φίλων ως το πλέον κατάλληλο μέσο για την αντιμετώπιση περιστατικών εκφοβισμού και βίας στο σχολείο
- να ευαισθητοποιεί τους γονείς για το πρόβλημα, στις ατομικές και στις ομαδικές συνεργασίες
- να δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ένταξη στη σχολική ομάδα των νεοφερμένων μαθητών ή των μαθητών με ειδικά προβλήματα και ανάγκες
- να ασκεί ουσιαστική εποπτεία των χώρων του σχολείου στους οποίους πιθανολογείται εκδήλωση εκφοβισμού και βίας μεταξύ των μαθητών.

Πρόληψη του bullying

Στο φαινόμενο του bullying μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γενικότερο σκεπτικό αντεγκληματικής πολιτικής με αρχές την νομιμότητα, την ίση μεταχείριση και την ηπιότητα. Πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί ότι στα προγράμματα πρόληψης του bullying σπάνια υπάρχει ή πρόβλεψη τιμωρίας και γενικότερα η έννοια της τιμώρησης του δράστη. Μπορούμε, λοιπόν, να διακρίνουμε εδώ μια νέα μορφή πρόληψης η οποία δεν εμπεριέχει την «κλασσική μέθοδο» της επιβολής μιας ποινής (Olweus, 2009). Για να καταλάβουμε καλύτερα τη φιλοσοφία αυτών των προγραμμάτων πρόληψης ας παρουσιάσουμε αναλυτικά ένα από τα πιο γνωστά προγράμματα πρόληψης.

Olweus Bullying Prevention Program

Το γνωστότερο, ίσως, πρόγραμμα πρόληψης και καταπολέμησης του φαινομένου του bullying είναι αυτό που έχει προτείνει ο Νορβηγός Καθηγητής **Dan Olweus** (Olweus Bullying Prevention Program). Το πρόγραμμα αυτό παρουσιάστηκε, τελειοποιήθηκε και εφαρμόστηκε συστηματικά στο Bergen της Νορβηγίας στα μέσα της δεκαετίας του '80 – εφαρμόστηκε όμως και σε πολλά σχολεία πέρα από τη Νορβηγία, στη Σουηδία και στις Η.Π.Α. (Olweus, 1993). Το βασικό στοιχείο του προγράμματος αυτού είναι η ανάμειξη όλων των ενδιαφερομένων για το ζήτημα. Χαρακτηριστικά, ως στρατηγική του προγράμματος αναφέρεται η κινητοποίηση των μαθητών, των γονέων και του προσωπικού των σχολείων με στόχους:

- την ενημέρωση για το πρόβλημα
- την βελτίωση των σχέσεων μεταξύ τους
- την μεσολάβηση για την εξάλειψη του φαινομένου
- την θέσπιση σαφών κανόνων κατά του bullying
- την υποστήριξη και την προστασία των θυμάτων.

Το πρόγραμμα δίνει σημαντικό ρόλο στους καθηγητές και το προσωπικό του σχολείου στον τομέα οργάνωσής του και ειδικότερα στον τομέα της μεσολάβησης

μεταξύ θυτών, θυμάτων και των γονέων τους. Ως στόχος-κλειδί του προγράμματος νοείται η δημιουργία ενός σχολείου όπου το bullying δεν θα είναι από κανέναν ανεκτό.

Ανάλυση του προγράμματος

Το πρόγραμμα εφαρμόζεται σε τρία επίπεδα: στο σχολείο, στην τάξη και σε ατομικό επίπεδο. Οι καθηγητές και το υπόλοιπο προσωπικό λοιπόν ενεργούν ως εξής:

α. στο σχολείο:

- διεξάγουν έρευνα μεταξύ των μαθητών (με ανώνυμα ερωτηματολόγια) για να διαπιστώσουν την φύση και την διάδοση του προβλήματος
- αυξάνουν την επιτήρηση των μαθητών κατά τα διαλείμματα
- διεξάγουν σχολικές «συνελεύσεις» για την συζήτηση του θέματος

β. στην τάξη:

- εισάγουν και επιβάλλουν κανόνες κατά του bullying σε επίπεδο τάξης
- συγκαλούν συχνές συναντήσεις με τους μαθητές της τάξης για την συζήτηση του θέματος – διδασκαλία «εναλλακτικών τρόπων αντίδρασης» σε μαθητές αναμειγμένους στο bullying με ασκήσεις role-playing και σχετικές εργασίες.

γ. και ατομικά:

- μεσολαβούν μεταξύ των bullies, των θυμάτων και των γονέων τους (και σε ατομικό επίπεδο) προκειμένου να εξασφαλιστεί ότι το bullying θα σταματήσει
- συναντώνται με τους γονείς (parent-teacher conference days).

Στόχοι των συναντήσεων αυτών είναι να αυξηθεί η πληροφόρηση των γονέων για το πρόβλημα, να καταδειχθεί η σημαντικότητα της ανάμειξής τους για την επιτυχία του προγράμματος και να ενθαρρυνθεί η υποστήριξη του προγράμματος από τους γονείς (Olweus, 1993).

Αποτελέσματα Olweus Bullying Prevention Program

Κατά την διετία εφαρμογής του προγράμματος αυτού τα αποτελέσματα ήταν ότι:

- το bullying εξαλείφθηκε κατά 50% και πλέον
- όλο και περισσότερες συμπεριφοριστικές αλλαγές διαπιστώθηκαν όσο το πρόγραμμα εφαρμοζόταν στην πράξη
- το κλίμα του σχολείου βελτιώθηκε
- το ποσοστό αντικοινωνικών συμπεριφορών όπως κλοπές, βανδαλισμοί και “κοπάνες” έπεσε κατά την διετή αυτή περίοδο.

Τα στοιχεία λοιπόν αυτά καταδεικνύουν ότι το Olweus Bullying Prevention Program μπορεί να θεωρηθεί αποτελεσματικό (Olweus, 1993).

Αποτελέσματα έρευνας για το Σχολικό εκφοβισμό στην Ελλάδα και σε άλλες 5 Ευρωπαϊκές Χώρες

Η συγκεκριμένη έρευνα πραγματοποιήθηκε σε ένα σύνολο μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε έξι χώρες. Ο τύπος της έρευνας ήταν δειγματοληπτικός με δομημένο ψηφιακό ερωτηματολόγιο. Το μέγεθος του δείγματος ανήλθε σε 16227 δειγματικές μονάδες με αναλογική εκπροσώπηση.

Η προσέγγιση των μαθητών έγινε μέσω των σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Για την επιλογή των σχολείων πραγματοποιήθηκε στρωματοποιημένη, αναλογική δειγματοληψία, ενώ η επιλογή των μαθητών εντός των σχολικών μονάδων έγινε με συστηματική δειγματοληψία βασισμένη στους σχολικούς καταλόγους.

Στον παρακάτω πίνακα βλέπουμε τον τρόπο κατανομής του δείγματος στις έξι χώρες που συμμετείχαν:

Ελλάδα	4987
Ιταλία	5042
Λιθουανία	2414
Βουλγαρία	1067
Εσθονία	1596
Λεττονία	1121

Σύμφωνα με τις απαντήσεις που δοθήκαν από τους μαθητές και των έξι χωρών, το επίπεδο κατανόησης της έννοιας και της φύσης των διαφορετικών μορφών σχολικού εκφοβισμού παρουσιάζεται ικανοποιητικό. Μεταξύ των χωρών που σημείωσαν υψηλό επίπεδο κατανόησης συγκαταλέγονται η Ιταλία και η Ελλάδα, ενώ μικρότερο επίπεδο κατανόησης παρατηρήθηκε στη Λιθουανία.

Σε όλες τις χώρες, εκείνο που φαίνεται να μην είναι ξεκάθαρο είναι η προϋπόθεση της επανάληψης και της διάρκειας στο χρόνο για να χαρακτηριστεί μία πράξη ως bullying. Παράλληλα, ένα μεγάλο μέρος του δείγματος, κυρίως σε χώρες όπως η Λιθουανία και η Λεττονία, αλλά και, σε μικρότερο βαθμό, η Εσθονία, δείχνει να μην μπορεί να αντιληφθεί με επιτυχία τη διάκριση μεταξύ των επιλογών «κάνω πλάκα σε κάποιον μέσω τηλεφώνου και ιντερνετ» και χρησιμοποιώ τα μέσα αυτά για να εκφοβίσω ή να απειλήσω κάποιον. Από τις απαντήσεις των μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα- στο μεγαλύτερο ποσοστό τους και για τις περισσότερες χώρες επιβεβαιώνεται το κριτήριο που θέτουν οι περισσότεροι ορισμοί για ανισορροπία στη δύναμη μεταξύ θύτη και θύματος και για τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται οι σχέσεις εξουσίας μεταξύ τους (Rigby, 2005). Σε όλες τις χώρες, ο βαθμός ασφάλειας μειώνεται, όσο απομακρυνόμαστε από το σχολικό χώρο. Συνηθέστερη μορφή εκφοβισμού, σύμφωνα με τις απαντήσεις των μαθητών είναι η χρήση κοροϊδευτικών ονομάτων. Διαφοροποίηση προέκυψε στην περίπτωση της Βουλγαρίας, όπου προηγείται με μικρή διαφορά η άσκηση σωματικής βίας. Τα χαμηλότερα ποσοστά θυματοποίησης σημειώνονται στην Ιταλία, όπου μόνο το 15,09% δήλωσε ότι έχει υπάρξει θύμα σχολικού εκφοβισμού. Το υψηλότερο ποσοστό, 51,65% σημειώθηκε στη Λιθουανία, ενώ επίσης υψηλό ποσοστό παρατηρήθηκε και στην Εσθονία με 50,07% .

Επίλογος

Μέσα στο κλίμα του 21ου αιώνα όπου υπάρχει αυξανόμενο ενδιαφέρον για την υποστήριξη των δικαιωμάτων ατόμων ή ομάδων που διαφοροποιούνται από το σύνολο των υπολοίπων λόγω εθνικότητας, θρησκείας, φύλου, μειονεξίας ή ιδιαίτερων

άλλων χαρακτηριστικών το δικαίωμα κάθε παιδιού να ζει και να εκπαιδεύεται σ' ένα χώρο όπου θα νοιώθει αποδοχή και ασφάλεια έχει απασχολήσει ερευνητές, δασκάλους, γονείς και όλους αυτούς που ενδιαφέρονται για την ψυχική υγεία και την ομαλή συναισθηματική ανάπτυξη των μαθητών που εμπλέκονται σε καταστάσεις βίας και επιθετικής συμπεριφοράς είτε σαν θύτες είτε σαν θύματα.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Δεληγιάννη- Κουϊμτζή, Β., Αθανασιάδου, Χ., Κωνσταντίνου, Αι., Παπαθανασίου, Μ., & Ψάλτη, Α. (2005). Ταυτότητες φύλου, εθνικές ταυτότητες και σχολική βία. Ερευνώντας τη βία και τη θυματοποίηση στο σχολικό χώρο. *Ενδιάμεση έκθεση του προγράμματος Πυθαγόρας*. Περίοδος 1/3/2004-31/3/2005.

Καλαντζή – Αζίζη, Αν., & Ζαφειροπούλου, Μ., (2004). *Προσαρμογή στο σχολείο. Πρόληψη και αντιμετώπιση δυσκολιών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Olweus, D. (2009). *Εκφοβισμός και βία στο σχολείο*. Αθήνα: ΕΨΥΠΕ.

Πετρόπουλος, Ν. & Παπαστυλιανού, Α (2001). *Μορφές επιθετικότητας, βίας και διαμαρτυρία στο σχολείο*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Rigby, K. (2008). *Σχολικός εκφοβισμός*. Αθήνα: Τόπος.

Τσιάντης, Ι., (2008). *Ενδοσχολική Βία*. 11^ο Πρόγραμμα Προαγωγής Ψυχικής Υγείας, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Lee, C., (2006). *Preventing Bullying in Schools*. A Guide for Teachers and Other Professionals. London: Paul Chapman Publishing.

Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What we Know and What we Do*. Cambridge: Blackwell Publishers.

Olweus, D. (1994). Bullying at school: Long term outcomes for the victims and an effective school-based intervention programme. Στο L.R. Huesmann (ed.), *Aggressive Behaviour Current Perspectives*. New York: Wiley, 97-130.

Olweus, D. (1996). *Bully/victim problems in school*. *Prospects*, 26 (2), 331-359.

Olweus, D. (2007). *The Olweus Bully and Victim Questionnaire*. Center City, London: Hazeldum Publishing.

Rigby, K. (2004). Addressing bullying in schools: theoretical perspectives and their implications. *School Psychology International*, 25, 287-300.

Rigby, K., (2005). Why Do Some Children Bully at School?: The Contributions of Negative Attitudes Towards Victims and the Perceived Expectations of Friends, Parents and Teachers. *School Psychology International*, 26, 147 – 161.

Pulkkinen, L., & Tremblay, R. (1992). Patterns of boys' social adjustment in two cultures and at different ages: A longitudinal perspective. *International Journal of Behavioural Development*, 15, 527-553.

Trinder, M. (2000). Bullying: A challenge for our society. *Victorian Parenting Centre News*, 3, 3-6.

Ηλεκτρονική Πηγή

Πληροφορίες για την έρευνα που πραγματοποιήθηκε πάνω στον Σχολικό Εκφοβισμό στο εξής link: <http://www.e-abc.eu/gr/ereuna/>